

Gécseg Zsuzsanna

A FRANCIA NYELVŰ ARGUMENTUM-POZÍCIÓJÚ NP
SZINTAXISA ÉS SZEMANTIKÁJA

Syntax and Semantics of Determiners in French Argumental NPs

This paper summarizes the basic claims established in my doctoral dissertation, which aims to reveal the internal layers of Noun Phrases in French. The analyses are made in a generative framework called Minimalist Hypothesis. I attempt to construct a theoretical model of the functional layers on which are situated the structural positions reserved for the different types of determiners. Each structural position hosts a determiner that can be assigned a particular type of semantical interpretation. The main hypothesis of the dissertation is that the functional projection called Determiner Phrase (DP) corresponds in French to an apparently heterogeneous class of Noun Phrases: definite and bare NPs; these constituents share nevertheless a very important pragmatic property: they are the only expressions that can function as topics in spoken French.

A dolgozatban az elmúlt években folytatott elméleti nyelvészeti kutatásaimat ismertetem, amelyeket a nemrégiben könyv alakban is megjelent doktori értekezésemben foglalom össze. Természetesen ez az ismertetés csak az eredmények egy részét adja közre, azt is igen leegyszerűsített formában.

Ahhoz, hogy a dolgozat témája érthetővé váljon, mindenekelőtt pontosítanom kell néhány, a címben előforduló szakkifejezést. Az „argumentum” fogalma alatt az ige argumentumait, nevezetesen a mondat alanyát, továbbá az ige tárgyát és prepozíciós vonzatait fogom érteni, szemben a predikátum-szerepet betöltő (névszói) kifejezésekkel, amelyek lehetséges determinánsait egészen más szabályszerűségek jellemzik, mint az argumentumokét. Az „NP” rövidítés kezdetben mindenfajta névszói kifejezést takar, majd a későbbiekben, mint látni fogjuk, módosul az értelmezése. A „determináns” elnevezéssel olyan szavakat, szócsoportokat jelölök, amelyeket egy köznévről elé helyezve argumentumként funkcionálni képes kifejezést kapunk. A determinánsnak ez a szintaktikai meghatározása különösen érvényes a francia nyelv esetében, ahol pusztán köznévről nem szerepelhet argumentumként (különösen nem alanyként):

- (1) **Garçons jouent dans le parc.*
'Fiúk játszanak a parkban'
- (2) *Des/Beaucoup de/Trois/Quelques/Tous les garçons jouent dans le parc.*
'Fiúk játszanak a parkban'
'Sok/Három/Néhány/Minden fiú(k) játszik (játszanak) a parkban'

A „szintaxis” kifejezés alatt a determinánsok strukturális (mondattani és alak-tani) tulajdonságait fogjuk érteni, míg a „szemantika” szó a vizsgált kifejezések jelentéstani jellemzőit takarja.

Az elemzések elméleti keretétől a Transzformációs-Generatív Grammatika néven ismert elméletet választottam. Ez az elmélet – sok más megközelítéshez hasonlóan – a mondatot és az azt alkotó szintagmákat, köztük az NP-t is, hierarchikus szerkezetűnek tekinti, ahol a kisebb egységek, így az egyes determinánsok különböző elemzési szinteken kapcsolódnak a többi egységhez. Ebből az alaphipotézisből kiindulva dolgozatom az alábbi kérdésekre keres választ:

- a) Hol (vagyis milyen szintaktikai pozíciókban) jelennek meg az egyes determinánsok a francia névszói csoport hierarchikus szerkezetén belül?
- b) Mi a közös az azonos szintaktikai pozícióban megjelenő determinánsokban, illetve más elemekben?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre megfogalmazhassunk valamiféle választ, mindenekelőtt elmélettől független, empirikus vizsgálat alá kell vetnünk a francia determinánsokat, különféle módon osztályoznunk kell őket. Az egyik ilyen lehetséges osztályozás szintaktikai jellegű, és különbséget tesz egyszerű (további szintaktikai egységekre már nem osztható) és összetett (kisebb szintaktikai egységekre bontható) determinánsok között. Az előbbieket többek között a határozott, határozatlan és anyagnévelőkkel (*un, le, du, des*), a módosítatlan tőszámnévvel és más határozatlan determinánsokkal (*quelques, certains*), az utóbbiakat pedig az *un grand nombre* ('nagy számú'), *la plupart* ('a legtöbb'), illetve a mértékegységet tartalmazó szerkezetekkel (*un kilo* 'egy kiló', *trois litres* 'három liter') illusztrálhatjuk.

Egy másik szintaktikai osztályozás a determinánsok egymással való kombinálódásán alapul. Vannak ugyanis olyan determinánsok, amelyek csak önmagukban képesek kombinálódni a köznével; ilyen többek között az egyes és többes számú határozatlan névelő (*un, des*), az anyagnévelő (*du*), valamint egyes mennyiségi determinánsok (*beaucoup* 'sok', *peu* 'kevés', *plusieurs* 'több' stb.). Más determinánsok, így a határozott determinánsok, a tőszámnév és a *tous* ('minden') morféma együtt is szerepelhetnek az NP elején, de csak bizonyos sorrendben (pl. *tous les/ces/mes N, les/ces/mes deux N*).

A következő osztályozás a francia NP egy sajátos vonására, a névszói szerkezeten belüli (grammatikai) eset megjelenési lehetőségére épül. Mint ismeretes, a mai francia névszói rendszer már elveszítette az alanyeset, tárgyeset jellemző végződéseit, alakváltozatait. Kivételt képeznek a személyes névmások, amelyek grammatikai funkciójuktól függően változtatják alakjukat. Különbséget tehetünk esze-

rint nominatívusi, accusatívusi és datívusi, továbbá partitívusi alakok között (ez utóbbi csak harmadik személyű alakban használatos). Egy (nem névmási) névszó vagy NP esetét úgy tudjuk megállapítani, hogy a kérdéses elemet személyes névmással helyettesítjük a mondatban, és a vele azonos szerepben előforduló névmás esetével fog megegyezni az ő esete is. Ennek megfelelően az alábbi determináns + köznév kombinációkat különíthetjük el: az első csoportba tartoznak azok a determináns + köznév sorok, ahol a determináns partitívusi esetet ad a vele kombinálódó köznévnek. Ez a partitívusi eset megnyilvánulhat egy *de* morféma alakjában, amely a köznevet megelőzi, de „láthatatlan” is maradhat, és csak az *en* partitívusi névmás behelyettesítésével tárható fel:

- (3) *Elle mange beaucoup de riz* → *Elle en mange beaucoup.*
 'Sok rizst eszik' 'Sokat eszik (abból)'
- (4) *Nous avons plusieurs/deux problèmes* → *Nous en avons plusieurs/deux.*
 'Több/két problémánk is van' 'Több/kettő is van nekünk (abból)'

De még ez utóbbi esetben is megjelenik a partitívusi esetjelölő *de* morféma, ha az NP köznévi részét a mondat eleji topik (téma) pozíciójába helyezzük:

- (5) *De problèmes, nous en avons plusieurs/deux.*
 'Problémánk több/kettő is van'

A determináns + köznév kombinációk másik csoportját azok a kifejezések alkotják, amelyeket valamilyen határozott determináns vezet be. Ez utóbbiak ugyanis nem adnak semmilyen esetet a köznévnek, hanem maga a determináns + köznév komplexum az, amely – argumentum-szerepétől függően – nominatívusi, illetve accusatívusi (vagy más) esetet kap:

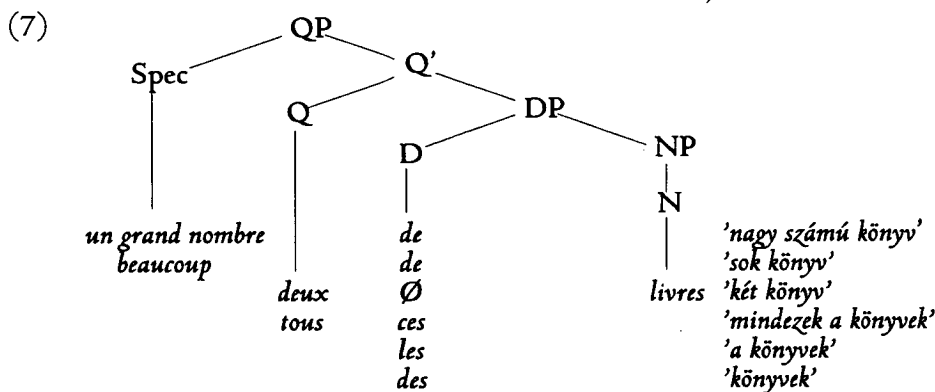
- (6) *Marie promène son chien* → *Marie le promène.*
 'Mari sétáltatja a kutyáját' 'Mari sétáltatja (azt/öt)'

Az utolsó osztályozás-típus jelentéstani alapú. Az elméleti nyelvészet általában háromféle jelentés-típusú NP-t különít el: a határozott, a határozatlan és a kvantifikációs NP-t. Az első típusba többek között a határozott determinánssal bevezetett kifejezések tartoznak; ezekre az jellemző, hogy megadott kontextusban egyértelműen azonosítani tudunk velük egy individuumot vagy individuumcsoportot. A második típusba egyebek között a tőszámnévvel, illetve a határozatlan névelővel bevezetett NP-k sorolhatók, mivel ezek nem alkalmasak arra, hogy egyértelműen jelöljünk velük egy individuumot. Végül a harmadik típusba többek között a *tous* ('minden') és a *la plupart* ('a legtöbb') determinánssal bevezetett NP-k tartoznak,

mivel ezeknek nem az a funkciója, hogy valamilyen individuumot/individuumosztályt jelöljünk velük, hanem az, hogy „megszámláljuk” a segítségükkel egy adott csoport tagjait.

A francia determinánsok vizsgálata során azonban a fenténél célravezetőbbnek bizonyult egy másik jelentéstani osztályozás. Eszerint a determinánsok egy része semmiféle mennyiségre vonatkozó információt nem hordoz (ilyenek a határozott determinánsok, a határozatlan névelő és az anyagnévelő), míg a többibe (pl. a tőszámnevekbe, a *beaucoup* 'sok', *peu* 'kevés', *quelques* 'néhány' determinánsokba) mindig kódolva van valamilyen többé-kevésbé meghatározott mennyiségi információ.

Az előzőekben felvázolt tulajdonságok és még egy sor egyéb, itt nem részletezett jellemző alapján kialakítottam egy hipotézist arra vonatkozóan, hogy miként kezelhetjük a francia determinánsok alaktani, mondattani és jelentéstani szempontból egyaránt heterogén osztályát a választott elméleti keretben. A hipotézis az alábbi szintaktikai szerkezetet rendeli a francia névszói kifejezésekhez:

A fenti ágrajz a következőképpen olvasandó. Egy kellően komplex névszói kifejezésen belül különféle „rétegek” figyelhetők meg. Ezek a „rétegek” nem kell, hogy mind megjelenjenek egy kifejezésben. Minden névszói kifejezés tartalmaz egy legfelső „magot” (új terminológiánk szerint ez az ábrán az NP-vel jelölt szintnek felel meg), amely minimálisan a szerkezet leíró (lexikális) tartalmát megjelenítő köznevet foglalja magában, de ide kerülnek a főnév módosítói és vonzatai is. Az NP feletti rétegek, a DP és QP elnevezésű szintaktikai egységek már önállóan is szerepelhetnek argumentumként a mondatban, de csak akkor, ha determináns az első elemük. Az argumentumként funkcionáló névszói kifejezéseknek tehát két fajtáját különíthetjük el a továbbiakban: a QP-t és a DP-t. Lássuk, milyen típusú összetevőket illetünk ezekkel a kategória-nevekkel.

QP-típusúnak tekintjük azokat a névszói szerkezeteket, amelyeket valamilyen mennyiségi determináns vezet be. E determinánsok közös jellemzője továbbá, hogy mindig egy „esetjelölt” szerkezettel kombinálódnak – ez utóbbi a DP egységnek felel meg. A DP szint központi összetevője, vagyis feje, a D kategória látszólag heterogén elemcsoportot foglal magában: itt találjuk a *de* partitívusi esetjelölő morfémát, látszólag üresen is maradhat (ha pl. tőszámnév áll előtte), de itt helyezkednek el az egymással kiegészítő megoszlásban (disztribúcióban) álló határozott determinánsok is. A névszói kifejezéseknek ez az típusa (vagy „rétege”) a franciában, amely mindig helyettesíthető személyes névmással, ez pedig arra enged következtetni, hogy a DP-típusú szerkezetek azok, amelyek valamilyen grammatikai (partitívusi, nominatívusi, accusatívusi) esettel jellemezhetőek.

A DP elnevezésű névszói kategória státusza a generatív nyelvészet egyik központi kérdése. A lehetséges megközelítések többek között abban térnek el egymástól, hogy milyen grammatikai vagy egyéb információ kódolására teszik alkalmassá ezt a kategóriát, pontosabban a kategória központi D elemét. Így például egyes munkákban a D fej a határozottság/határozatlanság információját jeleníti meg; eszerint DP-nek minősülnek azok a névszói kifejezések, amelyek vagy határozottak, vagy határozatlanok – a határozottság információját pedig (amennyiben a kifejezés központi eleme köznévi) rendszerint a determináns hordozza – innen a kategória elnevezése (DP, vagyis *determiner phrase*). A dolgozatom alaphipotézise egy alternatív megközelítés, Giuliana Giusti grammatikai esetre épülő DP-elméletének továbbfejlesztése a francia nyelv sajátosságainak figyelembevételével. Eszerint a DP-nek minősülő névszói kifejezések bizonyos morfológiai, jelentéstani és szintaktikai tulajdonságokon osztoznak, amely tulajdonságok a DP diskurzusbeli funkcióját is meghatározzák. A morfológiai tulajdonság a már említett grammatikai eset-jelöltséget takarja, míg jelentéstani szempontból az a közös ezekben a szerkezetekben, hogy mennyiségi információt nem hordozó elem vezeti be őket. Ami pedig a szintaktikai jellemzőket és a diskurzusbeli szerepet illeti, ez az első látásra igen heterogénnek tűnő csoport meglepő módon egységesen viselkedik a topikalizáció tekintetében. Más szóval, *egyedül a DP kategória alatt megjelenő szerkezetek helyezhetők ki a mondat elejére vagy végére, a topik (vagy téma) pozíciójába, ahol alkalmassá válnak arra, hogy azt a (kontextuálisan meghatározott) individuumot vagy dolgot jelöljék, amelyről a mondat valamit állít.* A franciában csak határozott kifejezések vagy a *de* partitívusi esetjelölővel bevezetett névszói szerkezetek jelenhetnek meg topikalizált helyzetben:

- (8) *Ces enfants, ils sont tous intelligents.*
'Ezek a gyerekek mind intelligensek'
- (9) *Du cognac, il en boit tous les jours.*
'Konyakot minden nap iszik'
- (10) *D'étudiants islandais, j'en connais peu/plusieurs/deux.*
'Izlandi diákokt keveset/többet is/kettőt ismerek'

Amint a (10)-es példa mutatja, nem csak önálló DP helyezhető ki a topikalizáció során a mondat szélére, hanem olyan is, amely egy QP-típusú kifejezés része. Ebben az esetben a DP-t bővítményként szelektáló mennyiségi determináns a mondat belsejében marad, míg a DP-t egy partitivusi esetű *en* névmás helyettesíti.